

ПРОБЛЕМА ПІДРУЧНИКОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ РОСІЇ

У статті проаналізовано методичну специфіку та особливості практичного використання навчальних підручників і посібників, призначених для українських шкіл та інших освітніх моделей (курси українознавства, факультативи, заклади з вивчення предметів українознавчого циклу тощо) в умовах українського освітнього середовища в Російській Федерації. Окреслено зміст, основні напрямки та вимоги, а також завдання підручникотворення. Приведено конкретні приклади практичного використання деяких посібників у російських регіонах.

Ключові слова: освіта, Росія, національний, школа.

Постановка проблеми. Реалізація змісту, цілей та завдань шкільного навчання у значній мірі залежить від різних видів навчально-методичного забезпечення, які здатні суттєво впливати на якість освітніх процесів у шкільництві. Важлива роль у цій царині відводиться підручникам і посібникам, основна роль яких – забезпечення когнітивної функції навчання.

Проблема українського підручникотворення у освітньому просторі сучасної Росії стоїть дуже гостро. Фактично усі види навчальних закладів вкрай потребують забезпечення підручниками та посібниками. Це зумовлено насамперед тим, що навчання за старими, ще радянських часів, виданнями уже неможливе, а зі здобуттям Україною незалежності відбувається формування ідеологічно нового бачення та тлумачення вітчизняної історії, економіки, духовних пріоритетів, політичного і соціального способу життя, релігійних та традиційних основ, що вимагає відповідного відтворення на сучасних вербальних носіях, призначених для навчання. У той же час у Російській Федерації повністю відсутні постійнодіючі центри українського підручникотворення, значні труднощі також пов'язані з технічним друком книг українською мовою. На жаль, підручники та посібники, створені в Україні для потреб вітчизняного шкільництва, не задовольняють вимог української закордонної школи, яка працює у контексті інших навчальних програм, а подекуди використання книг, які походять з України, взагалі неможливе, оскільки їх ідеологічний зміст може суперечити офіційно прийнятим у Росії (чи інших країнах-донорах) тлумаченням історичних подій чи політичних і соціальних фактів. Проблема з навчальною літературою

ускладнена також значним регіональним розпорошенням українських національних громад у Росії. Організація шкільництва у регіонах передбачає залучення навчальних матеріалів місцевого українознавчого характеру з царини літератури, мистецтва, історії регіонального розселення українців, особливостей традицій, фольклору тощо. У багатьох випадках у місцях компактного мешкання українського населення існують не тільки ознаки бікультурності (російсько-української), але і складної мультикультурності, яка репрезентована інтеграційною специфікою трьох і більше культурних традицій. Згадані особливості знаходять місце не тільки у проявах матеріального та духовного життя мешканців певного регіону, але і віддзеркалюються в освітньому полі усіх без винятку навчальних закладів, у тому числі, звичайно, і національних. Тобто виникає ситуація, коли кожна національна школа в умовах свого регіону повинна мати адаптовані до регіональної специфіки навчальні видання з використанням місцевих краєзнавчих матеріалів.

Здійснити аналіз основних навчальних видань, їх практичної дієвості в умовах освітнього простору Росії та особливостей використання у сфері українського шкільництва виступає **завданням** цієї статті.

Аналіз актуальних досліджень. Моменти, пов'язані із діяльністю українських закордонних шкіл окреслювали у своїх дослідженнях С. Рубан, В. Коник, І. Сікорський, В. Сергійчук, С. Карпенко, П. Пригодій та інші, однак їх розвідки не мають системного характеру вивчення навчально-методичного забезпечення шкільництва, оскільки перебувають у розрізі вирішення не педагогічних, а історичних, культурологічних, соціологічних та інших завдань. Вирішенню цієї проблеми присвячена ця стаття.

Виклад основного матеріалу. На жаль, підручників, які б цілком відповідали вимогам української закордонної школи, з'являється у сучасній Росії не так багато. Одним із продуктивних прикладів назвемо навчальний посібник-хрестоматію з української літератури для загальноосвітніх шкіл "Козак Мамай", створений у 1998 році відомим краснодарським

літературознавцем В.К. Чумаченком і донецьким дослідником В.В. Оліфіренком [3]. Книга побудована на психолого-педагогічних засадах навчання українських (кубанських) дітей в умовах багатомовного середовища і хоча частково може бути використана й у школах інших регіонів Російської Федерації, однак її пряме призначення передбачене усе ж для регіону Кубані. Тут для вивчення пропонуються твори різних жанрів як відомих українських поетів і письменників Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького та інших, так і українських кубанських літераторів – Я. Мішковського, Я. Кухаренка, В. Мови (Лиманського), Я. Жарка, О. Півня, Н. Щербини, І. Варавви, Д. Чуба. Ураховуючи відсутність на Кубані шкіл із українською мовою навчання (крім спеціалізованих культурно-мистецьких закладів у Лазарівському та Краснодарі, а також українознавчого спецкурсу, що викладається у Краснодарському державному університеті культури та мистецтв), автори-укладачі посібника обрали той шлях викладу матеріалу, за яким нариси про життя і творчість письменників та методичний апарат подаються російською мовою, а тексти художніх творів – українською. Така методична специфіка для школярів кубанського краю постає єдиною можливістю знайомства зі зразками української літератури, у тому числі місцевих авторів. Крім того, у посібнику пропонуються короткі відомості про особливості української граматики, деякі рекомендації щодо правильного опанування художніх текстів. До кожного твору подається тлумачення окремих важких для учнівського розуміння українських слів. Тут же, розміщено нарис з історії українців Кубані “Малиновий клин”, складений відомим істориком Дмитром Білим.

Кубанськими методистами були зроблені й інші кроки щодо створення навчально-методичних посібників з українознавчою тематикою: у 1994 році професором В.К. Чумаченком було укладено антологію кубанської літератури кінця XVIII – початку XX століть “Курінь”, куди включено нариси про українських кубанських письменників та їх провідні твори у російських перекладах, а у 1995 році дослідник О.Г. Панаєтов видав

хрестоматію для 5–11 класів загальноосвітньої школи “Література Кубани”, включивши до неї також твори українських митців.

Зроблена у Росії також спроба створити адаптоване універсальне видання з мови для українських класів і груп. “Підручник української мови. Рівень А” підготовлений відомим московським філологом Галиною Лісною, викладачем-мовником Московського лінгвістичного університету, головою російської асоціації українців [4]. Дане видання спрямоване до тих, хто вивчає мову на початковому рівні й особливо корисне учителям, що працюють із учнями, які мають низький рівень володіння українською мовою або не володіють нею зовсім. Підручник ставить за мету формувати в учнів стійкі артикуляційні та інтонаційні мовні навички, допомогти засвоїти базові курси з граматики та лексики; у процесі мовного навчання великого значення також надається опануванню вміння читати тексти різних стилів і розвитку засобів мовної комунікації. У основі методики, запропонованої Г. Лісною, – викладання української мови як іноземної. Підручник складається з двох основних розділів – “Фонетичного курсу” та “Основного курсу”, серії додаткових навчальних мультимедійних матеріалів і виступає першою частиною із запланованого автором циклу видань, присвячених вивченню української мови в умовах Російської Федерації.

Неодмінно звичною складовою освітнього процесу в українських школах різних типів виступає навчальний фольклорно-етнографічний курс. Враховуючи, що у кожному російському регіоні зі значною українською присутністю, крім використання традиційного (залученого з України) фольклору, у цій сфері наявні також трансформовані форми, що виникли під впливом міграційних умов життя, а, разом з тим, також чимала кількість місцевих іншоетнічних впливів, то, звичайно, навчальний курс з фольклору та етнографії доцільно викладати з урахуванням регіональних властивостей. Саме таку функцію, наприклад, виконує етнографічний посібник Валентини Сінельнікової “Традиційна культура і побут українців Волгоградської області”, виданий на Нижньому Поволжі [6]. У книзі пропонується детальна

історія заселення українцями поволзьких земель, аналізуються причини міграцій, особливості місцевих мовних форм, простежується динаміка чисельності українського населення, його роль у освоєнні нижневолзького регіону, описуються особливості збереження етнічної самосвідомості, обрядовість, пісенність, рівень консервації та розвитку традиційної культури в умовах багатокультурного середовища, особливості сучасного побуту та звичаєвості. У посібнику також подається детальна інформація про українські поселення регіону (145 населених пунктів), перелік топонімів і антропонімів з їх тлумаченням, українські прислів'я, приказки, тексти народних пісень, записані безпосередньо у даній місцевості.

Пропонують свої варіанти розробок з фольклору, історії та етнографії також методисти, які представляють українську освіту у Республіці Башкортостан. Одним із найцікавіших виступає посібник за редакцією Василя Бабенка “Завези од мене поклон в Україну... Фольклор українців Башкортостану”, що вийшов друком в Уфі у 1999 році [2]. У книзі вміщені матеріали з фольклору, зібрані в українських селах республіки і подані згідно з жанрово-видовим принципом, у тому числі історичні пісні, календарно-обрядова та сімейно-обрядова поезія, голосіння, балади, дитячий фольклор, народні оповідання, паремії, псалми та канти. У посібнику, крім багатого текстового матеріалу, зручно запропонованого для шкільного вивчення, викладено також окремими статтями історію збирання та дослідження українського фольклору у Башкортостані, історію українських поселенців даного регіону, а тексти, події та образи детально коментуються, що методично полегшує їх сприйняття у процесі читання та аналізу.

Не менш цікавий посібник був виданий у Башкортостані кількома роками раніше: у 1995 році з'явилася розробка В.Я. Бабенка і Ф.Г. Ахатової “Пісенний фольклор українських переселенців у Башкирії” (Уфа) [5]. Книга складається з кількох частин, у яких пропонується розлога інформація про еволюцію українських етнокультурних і мовних процесів у республіці з часу виникнення тут національних поселень і до 90-х років ХХ століття, про

особливості українського житла, одягу, національної кухні, про боротьбу місцевих активістів за збереження етнічної самосвідомості серед поселенців, про специфіку побутування різних фольклорних жанрів. У основному розділі розміщені записи фольклорних текстів, зроблені у густонаселених українцями місцевостях і виконані згідно з правилами фіксації таких творів. Авторами підкреслені також зміни, що відбулися з первісними українськими зразками усної народної творчості під впливом кількох місцевих етнокультурних традицій – башкирської, російської, татарської.

Ще однією дієвою формою забезпечення українських шкіл у Росії підручниками виступає використання методичного досвіду західної української діаспори. У цьому руслі протягом столітньої історії розвитку українського шкільництва у Європі та за океаном виникла чітка система інструктивно-методичного наповнення, яка формує осердя усієї освітньої системи. Підручникотворення, екстраполювання методичних матеріалів різного призначення для шкільних потреб посідає у ній одне з найважливіших місць.

Чи не найбільш популярною та вживаною в українських школах Росії виявилася серія читанок, розрахованих майже на шість років навчання, укладача-методиста з Австралії Марії Дейко: “Буквар” для 1 класу, “Рідне слово” для 2 класу, “Волошка” або “Рідний край” (за вибором учителя) для 3 класу, “Євшан-зілля” для 4 класу, “Про що тирса шелестить” для 5 класу та першого півріччя 6 класу. Дану серію продовжують читанки Марії Овчаренко (США) “Золоті ворота”, призначені для вивчення учнями у другому півріччі 6 класу та протягом 7 класу. Усі читанки вміщують окремі розділи “Мовні вправи” та “Граматичні завдання”, що забезпечує разом з навичками читання також глибше оволодіння мовою та опанування лексичним словником. Дані книги цілком виправдані для практичного використання в умовах Російської Федерації, оскільки створені за вимогами української літературної мови (за її сучасним правописом), використовують мовні приклади нейтрального чи пронаціонального характеру і наповнені

супутнім зрозумілим і корисним методичним матеріалом для шкільних учителів. Наприклад, М. Дейко у підручнику “Рідне слово”, звертаючи увагу на деякі важливі нюанси методичної праці учителя-мовника, рекомендує: *“Методики викладання української мови, як мови другої, досі ще ніхто не написав. Однак інші народи докладно розробили методи викладання своїх мов чужоземним учням. На цій методології побудований наш підручник “Рідне слово”. У основі цієї методології є систематичне дозування слів широкого вжитку в учбових текстах і витворення так званого “залізного” запасу слів, який по закінченні курсу навчання в рідній школі мав би досягти якихось 5000. Порядок ознайомлення учнів з новим словом такий: учитель говорить і кілька разів повторює речення, в якому дітям усі слова знайомі, крім нового. Потім виділяє це нове слово з речення і пояснює його значення чи показом речі або дії, чи описом, якщо слово не надається для наочного показу. Далі пише це нове слово у таблиці. Учні записують його до зошита-словника й ілюструють його. Ілюстрування подобається учням, а підрахунок вивчених слів вчить їх рахувати й принагідно засвоювати числівники...*

Головною метою підручника є систематична робота над збільшенням та поширенням лексики учнів. Пам'ятаймо, що без знання достатньої кількості слів немає розмовної мови, не можна зрозуміти книги, ані викласти свої думки на письмі. Слово – це ключ до мови” [1, 8–9].

Крім згаданих читанок, до українських шкіл у Росії надходять і інші підручники, створені шкільниками західної української діаспори:

- з мови та літератури: “Мова і розмова. Письмові вправи” Стефанії Юрківської, “Українська читанка” та “Українська мова” Богдана Романенчука, “Грамматика української мови” Дмитра Кислиці, “Перша читанка після “Букваря” Леоніда Білецького, “Наголос в українській літературній мові” Петра Коваліва, “Буквар” Л. Демоловича.
- з природничих наук: “Географія України” Мирона Дольницького, “Географія України” Івана Теслі, “Природа України. Підручник для шкіл українознавства” та “Географія України” Едварда Жарського;

- з історії: “Історія України для дітей” Михайла Фартуха, “Княжа доба” Ніни Черняк, “Княжа слава” Антона Лотоцького;
- з етнографії (культури): “Український одяг” К. Антонович; “Українська культура” Б. Лончини; “Нариси з української культури ” В. Яніва.

Серед допоміжної методичної літератури, яку звикли активно використовувати учителі шкіл у Російській Федерації – “Мандрівка по Україні” М. Терлецького, журнал “Веселка”, бюлетень для учителів “Українська школа”, методичні посібники “До організації педагогічного процесу в початковій школі та гімназії” І. Криліва, “Наша спадщина. Довідник для вчителів” Є. Поломарк, А. Ілюк і Ю. Стефаніка.

Особливої популярності набули серії зошитів (з 7 книг) Ксенії Турко для учнівських вправ з розвитку українського мовлення, які надходять до шкіл Росії з Канади у процесі міжшкільного взаємообміну. Зошити надзвичайно зручні у користуванні і включають велику кількість вправ, що передбачають формування вмій читання, розуміння змісту, використання лексики, розпізнавання частин мови, частин речень, поділу слів на склади, вживання наголосу, семантичне тлумачення слів тощо із вирішенням учнями завдань і занесенням результатів праці дітей безпосередньо у зошит. Якщо це робити олівцем, то такий зошит-книга може бути багатовживаним різними учнями, що активно використовують учителі, оскільки поповнення комплектів відбувається, на жаль, епізодично.

Висновки та подальші перспективи. У цілому в українському освітньому середовищі Російської Федерації розвивається система навчально-методичного забезпечення діяльності освітніх установ, у тому числі підручникотворення. У той же час, новітня шкільна практика українських навчальних установ у Росії висуває і нові вимоги до методичного апарату вчительської праці, вимагає осучаснення та збагачення змісту підручників і посібників. Насамперед, суттєве посилення та удосконалення методичної бази навчання може бути реалізованим як з ініціативи українських освітніх осередків у Росії, так і за рахунок підтримки з

боку методично-педагогічних центрів України, які зможуть працювати у колі тих вимог, що їх пропонує закордонне українське шкільництво для виконання своїх непростих освітніх завдань.

Література

1. Дейко М. Рідне Слово: перша читанка після “Букваря”/ Марія Дейко. – Ньюпорт: Рідна мова, 1977. – 98 с.
2. Завези од мене поклон в Україну... Фольклор українців Башкортостану: [збірник фольк. текстів / За редакцією В. Бабенка, упор. Н. Пазяк]. – Уфа: вид. наук. центру українознавства В. Бабенка, 1999. – 168 с.
3. Козак Мамай: [Навчальний посібник-хрестоматія з української літератури] / Упоряд. Оліфіренко В. В., Чумаченко В. К. – К.; Донецьк; Краснодар: Український культурологічний центр, 1998. – 224 с.
4. Лесная Г.М. Учебник украинского языка: [Уровень А1] / Галина Лесная. – М.: МГИМО–Университет, 2010. – 120, [1] с.
5. Песенный фольклор украинских переселенцев в Башкирии / Сост.: Бабенко В.Я., Ахатова Ф.Г. – Уфа: ГСПТУ–1, 1995. – 235 с.
6. Синельникова В. Традиционная культура и быт украинцев Волгоградской области (конец XVII – начало XX вв.) / Валентина Синельникова. – Камышин: МАУ Медиа-холдинг, 2009. – 264 с.

С.Б. Пономаревский Проблема учебникотворчества в украинском образовательном пространстве России

Аннотация. В статье проанализирована методическая специфика и особенности практического использования учебников и учебных пособий, предназначенных для украинских школ и других образовательных моделей (курсы украиноведения, факультативы, учреждения с изучением предметов украиноведческого цикла и др.) в условиях украинской образовательной среды в Российской Федерации. Очерчено содержание, основные направления и требования, а также задачи учебникотворчества. Приведены конкретные примеры практического использования некоторых учебных пособий в российских регионах.

Ключевые слова: образование, Россия, национальный, школа.

S. Ponomarevskyi The problems of textbooks' compiling in Ukrainian educational environment on the Russian territory

Summary. The technique and textbooks intended for Ukrainian schools and some other educational models (such as Ukrainian Studies courses, elective subjects, institutions orientated to Ukrainian studying sphere, etc.), their peculiarities regarding the Russian Federation's environment are put into the analysis. Textbooks' compiling content, fundamental waves, demands and aims are outlined. Certain examples of some textbooks' usage in Russian regions are demonstrated.

Key words: education, Russia, national, school.